

595. 706492
E61
Ent.

ENTOMOLOGISCHE BERICHTEN

MAANDBLAD UITGEGEVEN DOOR

DE NEDERLANDSE ENTOMOLOGISCHE VERENIGING

ISSN 0013-8827. Officiële afkorting (World List): Ent. Ber., Amst.

Deel 43

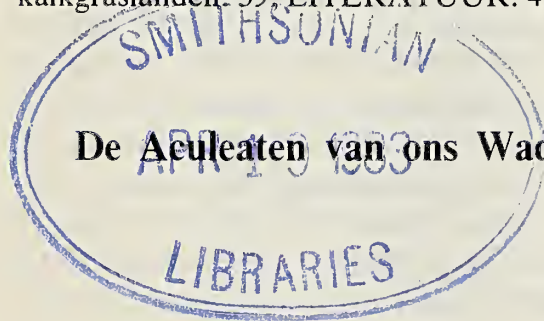
1 maart 1983

No. 3

Adres van de Redactie:

B. J. LEMPKE, Plantage Middenlaan 64, 1018 DH Amsterdam — Nederland

V. LEFEBER, De Aculeaten van ons Waddendistrict I. De bijen (Hym.: Apoidea): 33; M. SCHILTHUIZEN, *Cyphaea curtula* (Erichson): nieuw voor de Nederlandse fauna (Coleoptera: Staphylinidae): 40; H. R. BOLLAND, A description of *Neophyllobius aesculi* n. sp. and its developmental stages (Acari: Camerobiidae): 42; KORTE MEDEDELING: Symposium kalkgraslanden: 39; LITERATUUR: 41, 48; PERSONALIA: 48.

De Aculeaten van ons Waddendistrict I. De bijen (Hym.: Apoidea)

door

V. LEFEBER

ABSTRACT. — The Aculeata of the Dutch Wadden District I. Bies (Hym.: Apoidea). A survey is given of the Aculeata catches on the Dutch Frisian Islands including the dunes north of Bergen over the last 100 years. These islands consist for the greater part of sanddunes, salttings and a few polders. As to the flora the dunes are very different from the other dunes along the Dutch coast on account of their poverty of lime. The wind is very strong and spring begins late.

De Aculeaten vormen een insektengroep die indicatief is voor de natuurhistorische waarde van een terrein. Ook terreineigenaars beginnen zich daarom de laatste tijd voor deze groep te interesseren. Vandaar de vele verzoeken tot inventarisatie die tegenwoordig gedaan worden.

De bijen (Apoidea) zijn vaak gespecialiseerd op bepaalde planten of plantengroepen bij het verzamelen van de pollen; de wespen, vooral de graafwespen (Sphecoidea: Sphecidae) en de metselwespen (Vespoidea: Eumenidae) zijn gespecialiseerd op een bepaald prooidier, meestal één insektesoort of enkele soorten of de larven daarvan.

De wespen, het carnivore deel van de Aculeaten, zullen in het tweede deel van deze serie behandeld worden. Het derde en laatste deel zal bestaan uit enkele samenvattende tabellen, een vergelijking met andere delen van Nederland, een vergelijking met het onderzoek van de Duitse waddeneilanden en tenslotte een literatuurlijst.

Het Waddendistrict leek me een zeer geschikt terrein om eens nader onder de loupe genomen te worden. Volgens Van Soest (1977) omvat het Nederlandse Waddendistrict de Noordzee-eilanden en de duinstrook ten noorden van Bergen. De flora van dat district bestaat naast de strandflora en de duinflora ook nog uit een aantal soorten die de kust hebben bereikt via de rivieren en bovendien, als heel belangrijk element, een heideflora met zowel Atlantische als Boreale soorten.

Als voorbeelden van de strandflora noemt Van Soest: *Elytrigia junceiformis* A. & D. Löve (Biestarwegras), *Cakile maritima* Scop. (Zeeraket), *Eryngium maritimum* L. (Zeedistel) en *Calystegia soldanella* (L.) R. & Sch. (Zeewinde).

Voorbeelden van duinflora: *Carex trinervis* Degl. (Drienerfve zegge), *Koeleria cristata* (L.)

Pers. (Gewoon fakkelgras), *Rosa pimpinellifolia* L. (Duinroos) en *Gentianella amarella* (L.) Börner (Slanke duingentiaan).

Rivieroevers: *Ononis repens* L. (Kruipend stalkruid), *Anthyllis vulneraria* L. (Wondklaver), *Rubus caesius* L. (Dauwbraam) en *Picris hieracioides* L. (Echt bitterkruid).

Atlantische heideflora: *Calluna vulgaris* (L.) Hull. (Struikheide), *Erica tetralix* L. (Dopheide), *Genista anglica* L. (Stekelbrem) enz.

Noordelijke heideflora: *Empetrum nigrum* L. (Kraaiheide) e.a.

Verzamelactiviteit. — Omdat er nooit een Aculeaten-verzamelaar op onze waddeneilanden gewoond heeft, zijn we voor de soortenlijst aangewezen op de vangsten die daar tijdens excursies en vakanties in de loop der jaren gedaan zijn. Toch zal het de lezer opvallen dat het aantal bekende eilandbewoners echt niet zo sterk afsteekt tegen het aantal van de noordelijke duinstrook. Daarbij moet men dan wel het volgende bedenken: alle vangsten met het etiket „Bergen-NH” en ook die met „Verbrande Pan” zijn in deze lijst niet opgenomen. De grens tussen het Waddendistrict en het Duindistrict loopt namelijk ergens door de Verbrande Pan, die weer tot de gemeente Bergen behoort.

Vele van onze Nederlandse Aculeaten-verzamelaars hebben een of meer van de waddeneilanden wel een enkele maal bezocht. Van hen zijn de volgende van het meeste belang geweest: B. Brugge (Texel), D. Geyskes en J. Doeksen (Terschelling), M. Gijswijt (Texel), C. van Heyningen (Terschelling), Leidse Entomologen (Terschelling), V. Lefeber (noordelijk duin), S. J. van Ooststroom (Terschelling e.a.), Ph. Pronk (Terschelling), H. Sanders (Terschelling), Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (Terschelling), G. Stobbe (Vlieland en Schiermonnikoog), J. van der Vecht (Texel en Terschelling), K. Vegter (Terschelling), P. M. F. Verhoeff (Terschelling), H. Wiering (vooral noordelijk duin en Ameland) en G. van der Zanden (noordelijk duin).

Verder zijn de gegevens verwerkt van praktisch alle Nederlandse collecties, maar er zijn ook leemten. Het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie te Leiden bezit bv. een grote Halictidae-collectie die ik niet gezien heb. Die gegevens zijn voor E.I.S.-Nederland opgenomen door A. Pauly; ik kan er momenteel niet over beschikken. Ook zijn mijn Apidae-gegevens erg summier; van diverse soorten *Bombus* en *Psithyrus* weet ik alleen door mededeling van G. Kruseman dat ze op de „waddeneilanden” zijn aangetroffen. Mijn gegevens over de Formicidae zijn zo schaars, dat ik die groep praktisch buiten beschouwing gelaten heb.

Op de Oost- en Noordfriese eilanden, die ik in deze publicatie voor het gemak de „Duitse wadden” noem, blijkt systematischer verzameld te zijn dan bij ons (Haeseler, 1976, 1978 en 1981). Daar zijn tientallen soorten meer waargenomen. Maar toch ontbreken daar weer diverse soorten, die bij ons wel zijn waargenomen. De start van een gedegen onderzoek kan ik dan ook van harte aanbevelen.

Tekens in de soortenlijst:

x = alleen waarnemingen vóór 1950

X = (ook) waarnemingen na 1949

? = exacte datum of vindplaats onbekend of oncontroleerbare literaturopgave

NOTEN BIJ DE LIJST VAN APOIDEA VAN HET WADDENDISTRICT

1. *C. cunicularius* is de grootste van onze Zijdebijen. Het is een typische duinsoort, die slechts sporadisch in het binnenland wordt waargenomen. Ze vliegt in het voorjaar op Wilg (*Salix*). Zie verder noot 14 en Lefeber, 1979.

2. *C. halophilus* is iets kleiner dan *C. cunicularius*, maar gemiddeld groter dan de nauwverwante heisoort *C. succinctus*. Zij is beperkt tot de kusten van NW-Europa en vliegt van augustus tot in oktober, vooral op Zeeaster (*Aster tripolium* L.). Het nest bevindt zich op droge plekken langs, soms op de schorren; ook wel in de zeedijk of in de laatste duinenrij. Zie Lefeber, 1979.

Tabel I De Bijen van het Waddendistrict

	N. Duinstrook	Texel	Vlieland	Terschelling	Ameland	Schiermonnikoog	noot nr.
APOIDEA							
COLLETIDAE							
Colletes (in Nederland 8 spec.)							
cunicularius (Linnaeus)	X	X	X	X	X	X	1
daviesanus Smith	-	-	X	X	-	-	
fodiens (Fourcroy)	-	X	X	-	X	X	
halophilus Verhoeff	-	-	-	X	-	-	2
impunctatus Nylander	-	x	-	-	X	X	3
marginatus Smith	-	-	X	X	X	X	4
similis Schenck	-	-	-	X	X	x	5
succinctus (Linnaeus)	X	X	-	X	-	-	
Hylaeus (+ 20 spec.)							
brevicornis (Nylander)	-	X	X	X	X	X	
communis (Nylander)	-	-	-	-	-	X	
confusus (Nylander)	X	-	-	-	x	x	
difformis (Eversmann)	-	-	-	-	-	?	6
gibbus (Saunders)	x	-	x	X	x	x	
hyalinatus (Smith)	-	X	-	X	-	X	
pectoralis (Foerster)	X	-	-	-	X	X	7
spilotus (Foerster)	X	-	-	-	-	-	8
ANDRENIDAE							
Andrena (81 spec.)							
argentata Smith	X	x	X	X	-	-	9
apicata Smith	X	-	-	-	-	-	10
barbilabris (Kirby)	X	X	X	X	X	X	
flavipes Panzer	-	-	-	X	-	-	
fulva (Mueller)	-	X	-	X	-	-	
fulvago (Christ)	-	X	-	-	-	-	11
haemorrhhoa (Fabricius)	-	X	-	-	?	x	
labialis (Kirby)	-	x	-	-	-	-	
labiata Fabricius	-	x	-	-	-	-	
nigriceps (Kirby)	-	-	-	?	-	-	
nigroaenea (Kirby)	-	X	X	-	-	-	
pubescens Olivier	X	X	-	-	-	-	
ruficrus Nylander	X	-	-	-	-	X	12
praecox (Scopoli)	-	X	-	-	-	-	
sabulosa (Scopoli)	X	-	-	-	-	-	
tibialis (Kirby)	-	X	-	-	-	-	
wilkella (Kirby)	-	x	-	-	-	-	
Panurgus (2 spec.)							
banksianus (Kirby)	-	x	-	-	x	-	
HALICTIDAE							
Halictus (9 spec.)							
c. perkinsi Bluethgen	X	x	-	-	-	-	
tumulorum (Linnaeus)	-	X	-	-	-	-	
Lasioglossum (42 spec.)							
albipes (Fabricius)	-	X	-	-	X	-	
b. brevicorne (Schenck)	-	x	-	-	-	-	13
calceatum (Scopoli)	X	-	-	-	-	-	

Tabel I De Bijen van het Waddendistrict (vervolg)

	N. Duinstrook	Texel	Vlieland	Terschelling	Ameland	Schiermonnikoog	noot nr.
<i>Lasioglossum</i> (vervolg)							
leucozonium (Schranck)	X	x	-	X	X	X	
prasinum (Smith)	X	X	-	-	-	-	
punctatissimum (Schenck)	X	-	-	X	-	-	
sexstrigatum (Schenck)	X	-	-	-	-	-	
villosulum (Kirby)	X	-	-	X	-	-	
<i>Sphecodes</i> (19 spec.)							
albilabris (Kirby)	X	X	X	X	X	X	14
crassus Thomson	-	x	-	-	-	-	
ephippius (Linnaeus)	-	-	?	-	-	-	
geoffrellus (Kirby)	-	x	-	-	-	-	
longulus Hagens	-	x	-	-	-	-	
monilicornis (Kirby)	-	x	-	-	-	-	
pellucidus Smith	-	x	-	-	-	-	
puncticeps Thomson	-	x	-	-	-	-	
reticulatus Thomson	-	X	-	-	-	-	
MELITTIDAE							
<i>Dasyпода</i>							
altercator (Harris)	X	X	X	X	X	X	
MEGACHILIDAE							
<i>Coelioxys</i> (8 spec.)							
elongata Lepeletier	-	-	-	-	X	-	
inermis (Kirby)	-	x	-	-	-	x	
mandibularis Nylander	-	X	X	X	X	X	15
quadridentata (Linnaeus)	X	x	X	-	-	-	
vectus Curtis	X	-	-	-	-	X	
<i>Megachile</i> (12 spec.)							
analis Nylander	-	-	-	X	-	-	
centuncularis (Linnaeus)	-	X	-	X	-	x	
circumcincta (Kirby)	-	X	X	X	X	X	
ericetorum Lepeletier	-	X	X	X	-	x	
lapponica Thomson	-	-	-	-	X	-	
leachella Curtis	X	X	X	X	X	X	16
ligniseca (Kirby)	-	-	-	X	-	-	
maritima (Kirby)	x	X	X	X	X	X	17
versicolor Smith	x	x	-	X	X	X	
willughbiella (Kirby)	X	-	X	X	-	X	
<i>Osmia</i> c.s. (21 spec.)							
claviventris (Thomson)	x	X	-	X	-	x	
coerulescens (Linnaeus)	x	-	-	X	X	-	
maritima Friese	x	x	-	X	X	X	18
xanthomelaena (Kirby)	-	X	-	X	-	-	19
<i>Trachusa</i>							
byssina Panzer	-	-	-	?	-	-	20
<i>Anthidium</i> (2 spec.)							
punctatum Latreille	x	x	-	-	-	-	

Tabel I De Bijen van het Waddendistrict (slot)

	N. Duinstrook	Texel	Vlieland	Terschelling	Ameland	Schiermonnikoog	noot nr.
ANTHOPHORIDAE							
Anthophora (8 spec.)							
furcata (Panzer)	-	-	-	X	X	-	21
retusa (Linnaeus)	-	x	-	-	-	-	
Epeolus (4 spec.)							
cruciger similis (Hoepfner)	X	X	-	X	X	x	
c. marginatus Bischoff	-	-	-	x	x	-	22
glacialis Alfken	-	x	-	-	-	X	23
variegatus (Linnaeus)	-	x	-	-	X	?	
Nomada (45 spec.!)							
albuguttata Herrich-Schäffer	-	-	-	-	-	X	
baccata Smith	x	X	-	-	-	?	
marshammella (Kirby)	x	-	-	-	-	-	
Xylocopa							
violacea (Linnaeus)	-	-	-	-	-	X	
APIDAE (onvolledig)							
Bombus (3 spec.)							
lucorum (Linnaeus)	X	x	X	X	X	-	
magnus Vogt	X	-	-	X	-	-	24
terrestris (Linnaeus)	X	-	-	x	X	-	
Pyrobombus (6 spec.)							
cullumanus (Kirby)	-	-	-	X	X	-	25
hypnorum (Linnaeus)	x	-	x	-	-	-	
jonellus (Kirby)	X	-	X	X	X	-	
lapidarius (Linnaeus)	X	x	-	X	X	-	
pratorum (Linnaeus)	-	-	-	-	-	-	
soroeeensis proteus (Gerstäcker)	-	-	-	X	X	-	26
Megabombus (11 spec.)							
distinguendus (Morawitz)	X	x	x	x	x	-	
hortorum (Linnaeus)	X	x	-	X	X	X	
humilis (Illiger)	-	-	x	x	x	x	
muscorum (Linnaeus)	X	X	x	x	X	-	
pascuorum (Scopoli)	-	x	-	-	X	-	
runderarius (Müller)	X	X	X	X	X	-	
runderatus (Fabricius)	-	x	-	-	-	-	27
subterraneus (Linnaeus)	X	-	-	-	-	-	28
veteranus (Fabricius)	X	-	-	-	X	-	
Psithyrus (5 spec.)							
barbutellus (Kirby)	x	-	x	-	-	-	
bohemicus (Seidl)	x	-	X	x	X	-	
campestris (Panzer)	-	x	-	-	X	-	
rupestris (Fabricius)	-	-	X	?	X	-	
vestalis (Fourcroy)	-	-	x	-	-	-	
Fernaldaepsithyrus (2 spec.)							
sylvestris (Lepelletier)	-	-	-	-	-	-	"Waddeneilanden"

3. *C. impunctatus* is een kleine onopvallende soort, die echter erg zeldzaam is. Ze is alleen bekend van onze waddeneilanden, Oost-Friesland, Borkum en de kust van Sleeswijk-Holstein. Zie noot 22 en Van der Vecht, 1930.

4. *C. marginatus* is bij ons in de laatste decennia bijna uitsluitend waargenomen in de duinstreek. De soort vliegt in de voorzomer. Ik trof haar voornamelijk op Braam (*Rubus*); een enkele keer op Bereklaauw (*Heracleum sphondylium* L.).

5. *C. similis* is een erg zeldzame soort. In ons land ken ik buiten de waddeneilanden slechts drie waarnemingen: Horn, Lerop en Eindhoven. Zie Van der Zanden, 1958. In Duitsland bekend van Norden en Sleeswijk-Holstein; ook Eiffel en Keulse Bocht (Wagner, 1937); in België van Westende en Virton; in Luxemburg diverse vindplaatsen. Zie Leclercq, 1979, carte 1488.

6. *H. difformis*. De vage schriftelijke opgave van Pijfers: „oostelijke waddeneilanden” is niet gecontroleerd. Wel geeft Wagner (1937) de soort op van de omgeving van Emden; Hoop (1973) meldt de soort voor Sleeswijk-Holstein. In ons land is de soort bekend van Haaren (Noord-Brabant), Empel, Kortenhoeve, Losser en Wesepe (Overijssel).

7. *H. pectoralis* zou men in het Waddendistrict niet direct verwachten. Ze hoort namelijk thuis in de omgeving van plassen en vennen; ze nestelt in de verlaten gallen van *Lipara lucens* Meigen (Sigaargal). Ik trof haar in de zomer wel op *Potentilla*. Haeseler (1978a en b, 1981) meldt de soort niet van de Duitse waddeneilanden.

8. *H. spilotus* is bij ons alleen waargenomen in de duinen tussen Vogelenzang en Schoorl. De opgaven uit het oosten van Noord-Brabant en Midden-Limburg zijn niet gecontroleerd. De soort wordt ook niet opgegeven van de Duitse wadden; wel uit Zuid-Europa en Zuid-Engeland.

9. *A. argentata* komt verspreid voor op al onze zandgronden; alleen in de duinstreek hier en daar in grote kolonies. Ze vliegt in de nazomer en heeft soms een kleine voorjaarsgeneratie. De parasitoïde *Nomada baccata* Smith is in het Waddendistrict nooit waargenomen.

10. *A. apicata batava* wordt ook niet gemeld van de Duitse wadden. Het is een zeer vroege soort die op *Salix* vliegt; ook in het binnenland op duinachtige terreinen. De nominaatvorm komt voor in de middelgebergten van Midden-Europa; het dichtst bij onze grens bij Plombières, ten zuiden van Vijlen.

11. *A. fulvago* komt nog steeds voor in de Zandkuil op Texel, maar dat is dan ook de enige vindplaats ten noorden van de lijn Bergen op Zoom-Putten-Nijmegen. Alleen in het zuidoosten nog enkele recente vondsten. De soort vliegt in de voorzomer op (vooral gele) Composieten.

12. *A. ruficrus* is bekend van Schoorl en Schiermonnikoog. De soort treedt zeer lokaal en dan soms zeer massaal op en dan in het grensgebied tussen droge en natte heiterreinen. Het is een van de allervroegste bijsoorten. Het nest wordt gemaakt in een horizontale bodem. De soort vliegt voornamelijk op *Salix*. Ze is uit het Duindistrict nooit gemeld, ook niet bekend van de Duitse wadden.

N.B. Met slechts 17 van de 81 *Andrena*-soorten is het Waddendistrict erg arm.

13. *L. brevicorne* is een zeldzame soort. Texel, 1947, is de enige mij bekende vondst ten noorden van de lijn Vogelenzang-Bussum-Montferland.

N.B. Mijn gegevens over de genera *Lasioglossum* en *Halictus* zijn onvolledig. De gegevens van de Leidse collectie zijn opgenomen door A. Pauly; daar kan ik momenteel niet over beschikken.

14. *S. albilabris* is een grote opvallende soort, geheel zwart, met een glimmend helrood achterlijf. Zij is voedselparasiet bij *Colletes cunicularius* (zie noot 1) en misschien bij *Halictus quadricinctus* (Fabricius) en *H. sexcinctus* (Fabricius). Ook in het binnenland is zij vroeger wel een enkele maal waargenomen. Ze vliegt in het voorjaar op *Salix* en in het najaar, voornamelijk mannetjes, op Composieten, vooral Distels (*Carduus*).

15. *C. mandibularis*. Ook deze Kegelbij is een typische duinsoort, al zijn er wel enkele schaarse vondsten in het binnenland bekend. Ze is voedselparasiet bij *Megachile leachella* (zie 16). Ze vliegt in de zomer graag op *Rubus caesius* L. en andere planten.

16. *M. leachella* (= *argentata* auctt.) is grotendeels beperkt tot de duinstreek; ze nestelt in

los zand. Plaatselijk grote kolonies. De soort vliegt graag op *Thymus serpyllum* L. en *Rubus*. Zie Lefeber, 1979.

17. *M. maritima* is de grootste van onze Behangersbijen; de laatste decennia eigenlijk alleen nog maar aangetroffen in de duinstreek. De soort vliegt in de zomer vooral op *Rubus*. In onze oude literatuur wel verward met *M. lagopoda* (Linnaeus), die in ons land niet blijkt voor te komen.

18. *O. maritima* is een van de allereerste bijesoorten. Ze is bekend van Kijkduin bij Den Helder tot de kust van Denemarken. Stobbe ving de soort in juni op *Lotus corniculatus* L. Komt ook voor op de Mont Blanc!

19. *O. xanthomelaena*. In de rest van Nederland zijn een achttal vindplaatsen bekend, waarvan slechts vijf in de laatste decennia. Sanders ving de soort nog in 1954 in Midden-Limburg en in 1968 op Terschelling.

N.B. Een groot deel van de Megachilidae-gegevens in deze lijst zijn mij ter beschikking gesteld door G. van der Zanden. Daarvoor nog mijn dank.

20. *T. byssina*. De opgaven van de Bosplaat en de Kroonpolders zijn de enige ten noorden van de lijn Bergen op Zoom-Deventer-Winterswijk. De soort leeft in de omgeving van naaldbossen. Bij de nestbouw wordt hars gebruikt. Vliegt vooral op *Lotus corniculatus*.

21. *A. furcata*. Een merkwaardige soort: in Zuid-Limburg hier en daar gewoon op Bosandoorn (*Stachys sylvatica* L.). Op de zandgronden en op de rivierklei is ze ook hier en daar aanwezig, eveneens op Bosandoorn, maar op enkele plaatsen in het duingebied waar ze voorkomt, vliegt ze op *Rubus*.

22. *E. (cruciger?) marginatus*. Twijfelachtige soort of ondersoort, parasiteert bij *Colletes marginatus* en vliegt dus vroeger dan *E. c. cruciger* Thomson. Deze zeldzaamheid is gemeld van de Grie (Terschelling) (Geyskes, 1946), Oostkapelle (collectie-Van Lith) en Aayen (collectie-Lefeber).

23. *E. glacialis* is een zeer zeldzame soort, voedselparasiet bij *Colletes impunctatus* (nr. 3); alleen bekend van de waddeneilanden tot in Denemarken.

24. *B. magnus* is pas rond 1960 voor Nederland vastgesteld; ik ken nu een twintigtal vindplaatsen, verspreid over het hele land.

25. *P. cullumanus*. Naast deze ken ik geen andere vindplaatsen dan twee in Zuid-Limburg.

26. *P. soroensis* is in het hele land zeldzaam.

27. *M. ruderatus* is al veel langer van ons land bekend, maar ik ken slechts een dozijn verspreide vindplaatsen.

28. *M. subterraneus* is in het hele land zeldzaam.

Brusselsestraat 38, 6211 PG Maastricht.

KALKGRASLANDEN: BEHEREN VOOR DE TOEKOMST. Dit is de titel van een symposium dat op vrijdag 29 april 1983 gehouden zal worden in het Natuurhistorisch Museum te Maastricht. Het onderwerp is de betekenis, het beheer en het herstel van kalkgraslanden in Zuid-Limburg. In een zestal voordrachten door botanici en entomologen zal aandacht worden besteed aan het belang van bufferzones en corridors voor het behoud van de specifieke kalkgraslandflora en -fauna en aan de ontwikkelingsmogelijkheden voor kalkgraslanden.

Men kan zich opgeven door overmaking van de deelnamekosten (f 25,—) op rekening 45.25.96.300 van de Amro bank Maastricht t.n.v. het Natuurhistorisch Genootschap Limburg. Verdere informatie verstrekt Drs. D. Th. de Graaf op het Museum (De Bosquetplein 6-7, 6211 KJ Maastricht).